

Yayın Geliş Tarihi: 30.01.2019
Yayına Kabul Tarihi: 19.06.2019
Online Yayın Tarihi: 26.03.2020
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.519887>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 1, Yıl: 2020, Sayfa: 33-60
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DİLBİLGİSİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ VE ARAKESİTLER

*Esra KÜÇÜKSAKARYA**

Öz

Düşüncenin ifade edilme aracı olan dilin işleyişini ve insan zihninde oluşturduğu soyut dizgeyi çözümlenmek dile yönelik araştırmalara temel oluşturmaktadır. Bu bağlamda, dil nesnesi biçimci ve işlevci düzlemlerde farklı kuramlar çerçevesinde incelenmektedir. Sözelimi, biçimci ve işlevci düzlemler kapsamında ele alınan kuramlar birbirinden farklı sunuluş gösterdiği için dilin bileşenlerine ve bu bileşenlerin oluşturduğu arakesitlere ilişkin kuramlar da biçimci ve işlevci düzlemler çerçevesinde birbirlerinden farklı yöntemler izleyerek dil dizgesini açıklamaya çalışmaktadır. Dil dizgesini betimleme ve açıklamaya ilişkin biçimci düzlemde yapılan incelemeler sezdirimsel bir biçimde sadece dilin kendi içyapısını temel alırken işlevci düzlemde yapılan incelemeler dil kullanımının gerçekleştiği bağlamı da dikkate alarak dilin iletişim boyutunu temel almaktadır. Bu çalışmanın amacı, dil dizgesini oluşturan dilbilgisinin temel bileşenleri ile ilgili açıklamalar yaparak söz konusu bileşenlerin oluşturduğu dilbilimsel arakesitleri biçimci yaklaşımlar doğrultusunda tartışmak ve örnekler üzerinden değerlendirmektir; dolayısıyla, sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim ve edimbilim (bilgi yapısı) alanlarına ilişkin bilgilerin sunulması ve biçimci düzlemler temel alınarak sesbilim-biçimbilim arakesiti, biçimbilim-sözdizim arakesiti, sesbilim-sözdizim arakesiti, sesbilim-anlambilim arakesiti, biçimbilim-anlambilim arakesiti, sözdizim-anlambilim arakesiti, sözdizim-edimbilim arakesiti ve sesbilim-biçimbilim-anlambilim-sözdizim arakesitine ilişkin kuramların tanıtılıp hangi düzeylerde ve nasıl sunulmuş sergilediklerinin incelenmesi bu araştırma kapsamında konu edilecektir. Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmada sözü edilen arakesitler ile ilgili kuram, varsayım ve savların dilbilim alanyazınında disiplinlerarası yapılacak olan çalışmalara kuramsal çerçeveye oluşturarak kaynak olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sesbilim, Biçimbilim, Sözdizim, Anlambilim, Edimbilim (Bilgi Yapısı), Dilbilimsel Arakesitler.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Küçüksakarya, E. (2020). Dilbilgisinin temel bileşenleri ve arakesitler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), 33-60.

* Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü, ORCID: 0000-0002-3103-9608, esra.kucuksakarya@deu.edu.tr

BASIC COMPONENTS OF GRAMMAR AND INTERFACES

Abstract

Investigating the functioning of the language, a means of expression of thought and the abstract system created in the human mind, constitutes the basis for researches about language. In this regard, the object of language is examined within the framework of different theories in formalist and functionalist approaches. Since the theories discussed within the scope of formalist and functionalist approaches show different representations, theories about the components of language and the interfaces formed by these components try to explain the language system by employing different methods. While the formalist analysis is based on the internal structure of the language in an intuitive manner, functional analysis is based on the communication dimension of the language, taking into account the context in which the language used. The aim of this study is to discuss the basic components of the grammar that constitute the language system, the linguistic interfaces formed by these components in accordance with the formalist approaches and to evaluate them through examples. Therefore, on the basis of formalist approaches, the representation of information about the fields including phonology, morphology, syntax, semantics and pragmatics (information structure) in addition to presenting theories about the phonology-morphology interface, morphology-syntax interface, phonology-syntax interface, phonology-semantics interface, morphology-semantics interface, syntax-semantics interface, syntax-pragmatics interface and phonology-morphology-semantics-syntax interface will be discussed in terms of their representations. To this end, it is aimed that the theories, assumptions and arguments related to the interfaces mentioned in the study will be the source by creating a theoretical framework for the interdisciplinary studies in linguistics literature.

Keywords: *Phonology, Morphology, Syntax, Semantics, Pragmatics (Information Structure), Linguistic Interfaces.*

GİRİŞ

Zihinsel bir olgu olarak dil içselleştirilen kurallı dizgeler bütünüdür. Dil dizgesini oluşturan bileşenler seslerin, biçimbirimlerin, sözcüklerin, söz öbeklerinin, tümcelerin ve tümce üstü birimlerin bir araya gelmesiyle dilbilgisel yetiyi oluşturmaktadır. Bir dili bilmenin söz konusu dile ait seslerin neler olduğunu, bu seslerin başka seslerle nasıl birleşerek biçimbilimsel ögelere dönüştüğünü, sözcük içi biçimlenmenin yanı sıra nasıl sözcükler arası biçimlenerek tümceleri oluşturduğunu bilmeyi gerektirir.

Dilin doğası ve işleyişi hakkında sistemli bir biçimde yapılan incelemeler temel olarak iki farklı düzlemde ele alınabilir. Bu bağlamda, dili kendi içerisinde ayrı bir dizge olarak inceleyen biçimci yaklaşımlar ve dili toplumsal bir etkileşim aracı olarak kabul eden işlevci yaklaşımlar çerçevesinde dilbilgisinin sesbilimsel, biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel dört temel bileşen etrafında toplandığı öne sürülmektedir (Fromkin vd., 2014). Dört temel bileşene ek olarak biçimci düzlemdeki anlamıyla kabul edilmeye başlanan edimbilimsel (bilgi yapısı) bileşen de günümüzde dilbilgisini oluşturan bileşenler arasında sayılmaktadır.

Dil dizgesinin biçimci ve işlevci düzlemlerde araştırılması kapsamında dilin temel bileşenlerinin birbirleriyle etkileşimine dayanan farklı kuramlar bulunmaktadır. Biçimci düzlemde sunulan kuramlar ve varsayımlar dilde var olan kuralların neler olduğu ve söz konusu kuralların insan zihninde nasıl biçimlendiğine odaklanırken işlevci düzlemde sunulan kuramlar ve varsayımlar dil dizgesini oluşturan kuralları dilin kullanımına odaklanarak açıklamaya çalışmaktadır. Dil nesnesini betimlemeyi ve dilin yapısını incelemeyi amaçlayan biçimci ve işlevci düzlemler yöntemleri ve varsayımları açısından farklı düzlemler olarak düşünülse de dil dizgesini incelerken “öz-biçim-işlev” ilişkisine dayanan bir bütün olarak gerçekleşmektedir; ancak, söz konusu iki düzlemin varsayımları ve yöntemlerine koşut olarak farklı sonuçlara ulaştıklarından söz edilmektedir (Can, 2018: 16-17); dolayısıyla, dil olgusunu incelemeye ilişkin söz edilen yaklaşımlardan yola çıkarak bu çalışmanın amacı, dilin temel bileşenlerini tanımlamak ve söz konusu bileşenlerin oluşturduğu arakesitlerin dizgesel ilişkilerini biçimci yaklaşım çerçevesinde değerlendirmektir¹.

Aşağıda, dilbilgisinin temel bileşenlerinden sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim ve edimbilim alanları tanımlandıktan sonra biçimci yaklaşımlar çerçevesinde sesbilim-biçimbilim arakesiti, biçimbilim-sözdizim arakesiti, sesbilim-sözdizim arakesiti, sesbilim-anlambilim arakesiti, biçimbilim-anlambilim arakesiti, sözdizim-anlambilim arakesiti, sözdizim-edimbilim arakesiti ve sesbilim-biçimbilim-anlambilim-sözdizim arakesiti ile ilgili yaklaşımlar ve incelemeler örneklendirilerek değerlendirilmiştir.

DİLBİLGİSİNİN TEMEL BİLEŞENLERİ

Sesbilim

Dili bilmek dilin seslerini bilmektir. Dillerin konuşma seslerinin örüntüsünü inceleyen sesbilim dilbilimin bileşenlerindedir. Diğer bir deyişle, sesbilim anadil konuşucularının sözlükçelerinde yer alan kendi dillerine ait ses dizgelerini inceler; ayrıca, sesbilim dildeki ses dizgelerini betimleyerek hangi seslerin o dilin dizgesine ait olduğunu ya da hangi seslerin o dilin dizgesinde bulunmadığını söylemenin yanı sıra, bu ses birimlerinden hangilerinin yan yana gelerek anlamlı sözcükler oluşturabildiğini ses dizgelerinin ayırt edici özelliklerini göstererek açıklamaya çalışır (Fromkin vd., 2014: 224-225). Bu durumu Türkçenin ses dizgesine göre değerlendirelim. Örneğin,

¹ Bu araştırma biçimci düzlemde dilin bileşenleri ve bileşenlerin oluşturduğu arakesitleri konu edindiği için çalışmanın sınırları gereği dilin somut bir biçimde belirli bir bağlam içerisinde kullanımını temel alan edimbilim, bu çalışmada dil kullanımını yöneten kuralların incelenmesi ile yani biçimsel edimbilimle bağıntılı olarak bilgi yapısı çerçevesinde çalışmaya dahil edilmiştir.

(1) Türkçenin sesbirimlerinde “[a]” sesbirimi bulunurken “[ə]” sesbirimi bulunmaz.

(2) [s], [i] ve [l] seslerinin [sıl] şeklinde birleşimi Türkçenin sesbilimsel özelliklerine göre mümkünken *[Isi] şeklinde birleşimi mümkün değildir.

Sesbirimler sesletilme ve duyulmanın ötesinde zihinde anlaşılırlar. Soyut birimlerdir; seslerin dilde nasıl sınıflandırıldığını ve bir dizge içinde nasıl kullanıldığını gösterirler. Sözcük içerisinde bir sesi diğeriyle değiştirip anlamsal değişiklik olup olmadığına bakmak sesbirimin o dilin ses dizgesine ait olup olmadığını gösterebilir.

Biçimbilim

Sözcüklerin içyapısını inceleyen dilbilimin bir alt dalı olarak tanımlanan biçimbilim, sözcük-biçimlerin ve biçimbirimlerin sözlükçede oluşum süreçlerini araştırır (Haspelmath & Sims, 2010). Dil dizgesinde bulunan sözcük ulamlarını, üretim ve üretim eklerini, sözcüklerin olası biçimleniş şekillerini gösteren soyut dizgeler biçimbilimin inceleme alanına girer.

Aynı zamanda, biçimbilim anadil konuşucularına sözcüklerin başlangıç ve bitiş noktalarını ayırt edebilmelerini sağlar. Uzun (2006)’a göre, dillerde kavşaklar vardır ve anadil konuşucusu hangi biçimbirimler arasında bu kavşakların olduğunu ve üretilen tümcede kaç sözcük olduğunu sadece o dilin sesbilimsel ölçütlerinden değil biçimbilimsel ölçütlerinden de faydalanarak söyleyebilir.

(3) çocuklarsabahtanberievinönündetopoyuyor

(Uzun, 2006: 14)

Yukarıdaki örnek tümcenin yedi sözcükten oluştuğunu Türkçe bilmeyen bir kişinin saptayabilmesi için Türkçenin ünlü- ünsüz uyumu, sözcük vurgusu gibi sesbilimsel özelliklerinin yanı sıra bağımlı ve bağımsız biçimbirimlerini de bilmesi gerekmektedir.

Sözdizim

Sözdizim doğal dil konuşucusunun tümce yapısı hakkındaki bilgisini içeren dilbilgisi bileşenidir. Her hangi bir dilin konuşanı sonsuz sayıda tümce kurup anlayabilir; ancak, konuştuğu dilin dizgesine ait bütün tümceleri zihninde bulunduramayacağı için doğal dil konuşucusunun tümce kurma ile ilgili kurallara sahip olduğu söylenir. Bu kurallar, sözlükçenin sözdizimsel bilgi kısmında bulunmaktadır ve sözdizimsel bilgi bölümünde sözlüksel birimin ulamlama (categorization) ve altulamlama (subcategorization) özellikleri kodlanmıştır. Bu kodlama sözcük öbeklerinin birbirleriyle ilişkisi ve tümcedeki konumuyla ilgilidir (Fromkin vd., 2014: 76-77).

Tümce yapısındaki sözcük ve biçimbirimlerin birbirleriyle olan ilişkisi, sınırlı sayıda birimden sınırsız sayıda tümce oluşturulabildiğini varsayan Chomsky’nin (1957) Üretici Dilbilgisi Kuramına dayanır. Sözdizim kurallarını

sözcüklerin dilbilgisel sıralanışı, kabul edilebilirliği, kurucuların sınıflandırılması ve anlam ilişkileri oluşturur.

(4) Çalışkan çocuklar okula gitti.

(5) *Çocuklar okula gitti çalışkan.

(İmer vd., 2013: 186-187)

Yukarıdaki örnekte kurucu çözümlemesi yapıldığında aşamalı bir biçimde düzenlenen kurucu dizilerinden birincil kurucular “çalışkan çocuklar” ve “okula gitti” sözcük öbekleridir. Sonucul kurucular ise “çalışkan”, “çocuklar”, “okula” ve “gitti” sözcükleridir. Üretici Dilbilgisi Kuramına göre kurucular arasındaki ilişki hiyerarşik olduğu için “*Çocuklar okula gitti çalışkan” tümcesi dilbilgisel olarak kabul edilebilir değildir.

Anlambilim

Anlambilim biçimbirimlerin, sözcüklerin, öbeklerin ve tümcelerin anlamlarını ve birbirleriyle olan anlam ilişkilerini inceleyen dilbilgisi bileşenidir. Dış dünyayı algılamayı sağlayan göstergeler dizgesine yüklenen anlamların dil birimlerine dönüşmesi anlambilim alanıyla ilişkilidir. Anlambilimin altalanları sözcüklerin anlam ilişkilerini araştıran sözlüksel anlambilim ve sözcükten daha büyük sözdizimsel birimlerin anlam ilişkilerini araştıran öbekselle ya da tümcesel anlambilimdir (Fromkin vd., 2014: 140).

Benzerlik, zıtlık, yakınlık, temel anlam, yan anlam, altanlam ilişkileri ve iki tümce arası mantıksal ilişkiler anlambilimin inceleme nesnesidir. Örneğin, eş anlamlılığın söz konusu olması için iki sözcüğün birbiriyle aynı anlama gelecek biçimde birbirinin yerine kullanılması gerektiğini öne süren anlambilimcilere göre , *ak peynir sözcüğü anlamsal açıdan beyaz peynir sözcüğü ile özdeş anlam taşımadığı için “ak ve beyaz” sözcükleri eş anlamlı olarak kabul edilemez (İmer vd., 2013: 120).

Edibilim (Bilgi Yapısı)

Dilin kullanıcı merkezli bir biçimde durumun ve bağlamın etkisinin gözetilerek incelendiği dilbilimin bileşenlerindedir. Sözcüklerin yorumlanması ve anlamlandırılması konuşucu ve dinleyici arasındaki iletişime, ortak dünya bilgisine, bağlama ve kullanılan dilsel birimlere bağlıdır; dolayısıyla, edibilim soyut dil dizgesinden doğan dil verisinin incelenmesiyle ilgilendiği için toplumsal ve iletişimsel açıdan dil kullanımının edibilimsel çalışmalara temel oluşturduğu söylenebilir.

İmer, Kocaman ve Özsoy (2011: 122) edibilimin çalışma konuları arasında “gösterim, sözdizimsel önsayıtlar, örtük anlam ve sözdeyemlerin” yer aldığını ve bu konularda yapılan çalışmaların amacının dil ile dış bağlam ilişkisini ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir. Dilin örtük anlamına örnek olarak “Bugün okula başkan geldi” sözcesine bakacak olursak bu sözceyi yorumlayabilmemiz için

kullanıldığı bağlamı ve zaman açısından *bugün* sözcüğünün hangi güne gönderimde bulunduğunu, *okul* sözcüğünün hangi okul için kullanıldığını, *başkan* derken kimin kastedildiğini bilmemiz gerekmektedir.

ARAKESİTLER

Dilin bileşenleri doğal dil konuşucusunun zihninde yer alan dilbilgisel bilgiyi oluşturmaktadır. Konuşucusunun ait olduğu dilin dizgesini bilmesi demek sesbirim, biçimbirim, sözdizim, anlambilim ve edimbilim (bilgi yapısı) bileşenlerinin oluşturduğu kurallar bütünü zihninde yer aldığını ve bu bileşenlerin birbirleriyle etkileşim halinde olduğunu gösterir. Bu duruma ilişkin Ramchand ve Reiss (2007) dil bilgisinin modüler olduğunu ve modüller arasında sınırlar ve arakesitlerin var olduğunu öngörmüştür; ayrıca, Ramchand ve Reiss (2007) dilbilimcilerin salt belirli bir modül (sesbilim, sözdizim, biçimbilim, anlambilim, edimbilim) üzerine araştırma konusunda uzmanlaşmanın yanı sıra bu modüller arası ilişkileri araştırma eğiliminde olduklarını da belirtmiştir.

Sesbilim-Biçimbilim Arakesiti

Dillerin ses dizgelerini inceleyen sesbilim dilin temel bileşenlerindedir. Sesbilim dillerde bulunan sesbirimlerin ayırıcı özelliklere sahip yapılarını betimleyerek ses dizgelerinin işlevlerini araştırmaktadır. Diğer yandan, biçimbilim sözcüklerin ve biçimbirimlerin yapısını ve oluşum süreçlerini inceleyen temel bileşenlerindedir. Sesbilim-biçimbilim arakesiti, sesbirim ve biçimbirimlerin yapılanması sürecinde bu birimlerin birbirleriyle etkileşimi ile ilgilidir.

Uzun'a (2006: 58) göre sözcüklerin sesbilim temel alınarak biçimbilimsel açıdan çözümlenmesi *biçimsesbilim* adıyla bir arakesit oluşturmaktadır. Bu çözümlenme sürecinde Uzun (2006: 59-66) sözcüklerin biçimlerinin değişimi sırasında bazı seslerin değişebileceğini, düşebileceğini ya da türeyebileceğini şu biçimde örneklendirmiştir:

(6) araba-da(eksiz) araba-sı-n-da (3.kişi-tekil)

(7) araba-y-ı

Eksiz sözcüğe 3.tekil kişi yapmak için getirilen /-n/ sesi ve Uzun (2006: 64-66)'un koruyucu ünsüz olarak adlandırdığı /-y/ sesi, önsesi ünlü olan taban ile son sesi ünlü olan taban arasında gerçekleştiği için ses türemesi örneği olarak düşünülebilir; dolayısıyla, Kaisse'nin (2005: 25) de belirttiği üzere sesbirimlerde gözlenen değişikliklerin sözcüklerin biçimlerini etkileyebileceği gibi biçimbirimlerin bir araya gelerek sözcüklerin sesbirimlerinin üzerine etkisinin olabileceği söylenebilir.

Diğer yandan, Haspelmath ve Sims (2010) biçimbilim-sözdizim arakesitini iki tür dönüşüm ile açıklamaya çalışmıştır. Bunlar, otomatik dönüşümler ve biçimsesbilimsel dönüşümlerdir. Sesbilimsel güdülenmenin açık belirtilerini gösteren otomatik dönüşümler isteğe bağlı olabilir ve sözcük sınırları boyunca

uygulanabilirken biçimsesbilimsel dönüşümler sesbilimsel bağlantılarını yitirdiğinde sözcük içerisinde biçimbirimsel koşullanma ile gerçekleşirler. Bu bakış açısına göre, değişimler biçimbirimlerin işlevi ya da anlamına göre değil ekleştirme (affixation) tarafından tetiklenen sesbilimsel kuralların sonucudur. Haspelmath ve Sims (2010: 222-231) bu iki dönüşümü iç içe geçmiş ekleri (integrated affixes) ve etkisiz ekleri (neutral affixes) temel alarak düzey sıralama (level ordering) olarak da adlandırdığı otomatik ve biçimsesbilimsel dönüşümlere dayanarak açıklamakla birlikte dillerin biçimsesbilim özelliklerinin betimlenebileceğini öne sürmüştür. Düzey sıralamanın eklerin sıralanmasındaki sınırlamaları ifade eden ve bağımlı biçimbirimlerin dizilimi arasındaki ilişkinin yanı sıra bu biçimbirimlerin eşzamanlı olarak sesbilimsel özelliklerini de açıklamaya çalışan bir düzenek olduğu savunulmaktadır (Booij, 2000). Düzey sıralama dillere özgü olabileceği için dile göre düzey sayısı değişkenlik gösterebilir. Örneğin, vurguyu kaydıran sonek ve vurguyu etkilemeyen sonekler biçiminde yapılan ayrımların İngilizce, Flemenkçe ve Türkçede görülebileceği öne sürülmüştür. (Booij, 1977; Kaisse, 2005; Göksel & Kerslake, 2005). Türkçe örnekleri sesbilim-biçimbilim arakesiti bağlamında örnekler üzerinden değerlendirelim:

(8)Vurguyu etkilemeyen sonekler

{-(A/I) cIk} úfacık

{-CA} kadınca

{-CAsInA} uçarcasına

{-(y)In} kışın

(9)Vurguyu kaydıran sonekler kır-

{-Il} kır-ıl

{-AcAk} kırıl-acák

{-lAr} kırılacak-lár

(Göksel & Kerslake, 2005: 31)

Vurguyu etkilemeyen soneklere bakıldığında biçimbirimin eklenmesi sesbirimin üzerinde vurgu değişimine yol açmasa da sesbirimlerin sonek geldiğinde silme, benzeşme ya da uyum özelliklerine sahip olması sesbilim-biçimbilim arasındaki etkileşimi göstermektedir. Bu özelliklerin yanı sıra ikizleşme, ses aktarımı, pekiştirme gibi farklı özellikler gösteren biçimbirimlerin vurgu ile ilişkisi de sesbilim-biçimbirim arakesitinde farklı sunuluşlar gösterebilir; ayrıca, vurguyu kaydıran soneklere dair örneklere bakıldığında da soneklerin eklendikleri kökün üzerindeki vurguyu kendi üzerlerine aldıkları ve öncesinde gelen sesbirimlerin önlük-arkalık durumuna uyum gösterdikleri görülmektedir; dolayısıyla, vurguyu kaydıran sonekler ile ilgili örnekler (9) için de seslerin biçimbirimlerle etkileşim halinde olduğu söylenebilir; ayrıca, farklı dillerin sesbilimsel ve biçimbilimsel özelliklerine bakılarak türetim ya da üretim

biçimbirimlerinden önek, sonek, ortaç biçimi, karşılaştırmalı ekler ve eylemlilik ekleri gibi biçimbirimlerin eklendiği kökte gerçekleştirdiği değişiklikler eşzamanlı olarak sesbilim-biçimbilim arakesitinde gözlemlenebilir. Diğer bir deyişle, sesbirimlerin biçimbirimlerin değişimine yol açabileceği gibi biçimbirimlerin de sesbirimlerin değişimine yol açabileceği söylenebilir.

Biçimbilim-Sözdizim Arakesiti

Biçimbilim, sözcüklerin dünya dillerinde nasıl biçimlendiği ile ilgilidir. Sözdizim ise sözcükleri sözcük öbeklerine (yani kuruculara) ve tümce haline getirmemize izin veren kuralları tanımlamakla ilgilidir; dolayısıyla, biçimbilim ve sözdizimin genel olarak farklı dilbilimsel düzeylerle ilgili olduğu söylenebilir. Biçimbilim sözcüklerin oluşum süreçlerini ve kuruluşlarını inceleyen dilbilgisi bileşenidir. Bu açıdan, biçimbilimciler; ekleme, birleştirme, yeniden-çoğaltma gibi sözcük oluşumu ve bükülme süreçlerini araştırır; ancak, sözdizim biçimbirimlerin tümce içerisindeki altulamama özelliklerini kapsayan ve biçimbirimlerin sıralanmasına ilişkin kurallarla ilgili dilbilgisi bileşenidir; ayrıca, sözdizimciler sözcüklerin oluşumundansa tümce yapısında dizilimine odaklanırlar. Bu farklılıkların yanı sıra, biçimbilim ve sözdiziminin birbiriyle etkileştiği noktalar vardır. Aşamalı yapı ve baş sözcük/tamlayan özelliklerine sahip ad, eylem, zaman ve durum ulamlarının biçimbilim ve sözdizim arakesitinde yer aldığı söylenebilir. Türetim ekleri biçimbirimin eklendiği gövdeden farklı sözdizimsel özellik gösteren karmaşık yapı sözcükleri üretebilir; dolayısıyla, sözdizimsel ulam biçimbirimin seçme özelliklerine göre değişebilir veya değişmeyebilir. Örneğin;

(10)Geniş-le-

(11)Kay-ık

(12)Kıral-lık

(Göksel & Kerslake, 2005: 51-52)

{Geniş-le-}örneğinde {-IA} biçimbirimi eklendiği sığata eylem özelliği katmış ve sözdizimsel açıdan adsıl özelliğe sahip sözcük ulamını niteleyici konumdan eylem öbeği konumuna taşıyarak sözcüğün biçimbirimsel ulamını değiştirmenin yanı sıra sözdizimsel ulamını da değiştirmiştir. Aynı durum {Kay-ık}örneğinde {-Ik} biçimbiriminin eylem biçimbirimine eklenerek adsıl özellik katması ve sözcük ulamını biçimbirimsel ve sözdizimsel olarak ilk örneğin tam tersine değiştirmesinde de gözlemlenebilir; ayrıca son örneğe bakıldığında, adsıl bir ulama eklenen {-Iık}biçimbiriminin yine adsıl özellik göstererek sözcüğün biçimbirimsel ulamını da sözdizim açısından konumunu da değiştirmedeği söylenebilir. Bu özellikler dillerin biçimbirim ve sözdizim özelliklerine göre farklılık gösterebilir. Farklı dillerde biçimbirim- sözdizim arakesiti için Baker (1992), Halle ve Marantz (1993) ve McGinnis'in (2000) biçimsözdizimsel incelemelerine bakılabilir.

Biçimbilimsel ve sözdizimsel kuramlara dayalı arakesite bakılacak olursa sözlüksel kuramlardan Sözlüksel Bütünlük Varsayımı (Lexical Integrity Hypothesis) (Lapointe, 1980 aktaran Harley, 2010), sözcüklerin farklı düzenekler tarafından oluşturulduğunu ve bu düzeneklerin sözdizim yapılarını içerdiğini öne sürmektedir. Bu ve benzeri kuramlarda biçimbilim-sözdizim arakesiti (örneğin, Özsözlüksel Sözdizim (AutoLexical Syntax) (Sadock, 1991); Koşut Yapı (the Parallel Architecture) (Jackendoff, 1997)) sözcükbiçimi, gösterim düzeyi ve sözcük bilgisine ayrılmış dilbilgisi kuralları çerçevesinde değerlendirilir. Sözcük içi yapıdansa tüm biçimbirim sözdizimsel düzenlemeye koşut olarak sözcüksel işleme işlemi ile birbiriyle ilişkilendirilir; öte yandan, Halle ve Marantz (1993) öncülüğünde geliştirilen Dağılımlı Biçimbilim Kuramı (Distributed Morphology Theory) sözdizim-biçimbilim arakesiti için sözcük yapısı ve kurucularından sorumlu tek bir üretici dilbilgisi dizgesi önermektedir. Bu kuram iki yaklaşım üzerinden minimalist düzlemde biçimsözdizimsel işlemlerin nasıl gerçekleştiğini açıklamaya çalışmaktadır. Sözlüksel yaklaşım biçimbirimlerin ayrı üretici bir dizide gerçekleştiğini öngörürken sözdizimsel yaklaşım biçimbirimlerin sözdizimsel üretim sırasında oluştuğunu varsaymaktadır. Dağılımlı Biçimbilim kuramı da sözdizim ve biçimbilimsel işlemlerin soyut olarak zihinde var olduğu ve anlamsal olarak sesbirimlerine dönüştüğünde ortaya çıktığını öne sürmektedir (Embrick ve Noyer, 2005). Dağılımlı Biçimbirim yaklaşımına göre dilbilgisinin üretim düzeylerine ilişkin Çizelge aşağıdaki gibidir:

Çizelge 1. Dilbilgisi

Sözdizimsel Türetim

Sesin Çıktığı Yer

Biçimbilim

Sesçil Biçim (SB) Mantıksal Biçim (MB)

(Embrick & Noyer, 2005: 292'den Türkçeye uyarlanmıştır)

Harley'in (2010) de söylediği gibi, sözcüksel olan veya olmayan kuramlar tarafından tartışıldığı üzere biçimbilim-sözdizim karşılıklı bağımlıdır; ancak, Embrick ve Noyer'in (2005) de belirttiği gibi bu arakesite dair farklı yaklaşımların bulunduğu ve bu yaklaşımların deneysel incelemelerle test edilebileceği söylenebilir.

Sesbilim-Sözdizim Arakesiti

Sesbilim-sözdizim arakesiti çizgisel sözcük diziliminin yapısal özelliklerine odaklanarak sözdizimin öncegelme ilişkisi ve bürünsel sesdizim arasındaki benzer ilişkiyi inceleyen arakesittir; ayrıca, bu arakesit sesbirimlerin

tümce yapısındaki altulamlama niteliği, ilişki içinde oldukları kurucuların ve birimlerin sıralanması ilişkisi ile ilgilidir. Bu arakesitte sözdizimden gelen aşamalı bilginin nasıl tek boyutlu bir yapıya indirildiği görülmektedir. Sesbirimlerin anlamlı birimler olarak tümceler içerisinde dağılımına bakıldığında sözdizimsel düzlemle etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir; dolayısıyla, bu arakesitin dil dizgesinin ses ve anlam ilişkisinin temelini oluşturan dilbilgisinin ayrılmaz bir parçası olduğu da düşünülmektedir (Kaisse, 1985); öte yandan, sözdizimsel yapıların sunulduğunda yer alan kurucuların buyurma ilişkisinin, sesbilimsel yapılarıdaki seslem başlangıcı ve bitişi arasındaki ilişkiye benzer sunulmuş gösterdiği düşünülse de bu sunuluşun sesbilimsel birimlerde çizgisel olarak öncelme ve yakınlık ilişkisi gibi mantıksal türetim ile gerçekleştiği görülürken sözdizimsel birimlerde başatlık, kuruculuk ve buyurma gibi ilişkiler ile gerçekleştiği öne sürülmektedir (Chomsky, 2001 aktaran Oostendorp & Riemsdijk, 2015: 1-6).

Wagner'in (2015) belirttiği gibi çizgisel olarak öncelme (linear precedence) sözdizimsel olarak karmaşık ifadelerin bulunduğu yapıların incelenmesi ve kuramların test edilmesi açısından dikkate alınmaktadır. Söz konusu arakesitte bürünsel öbekleme (prosodic phrasing), bürünsel öncelme (prosodic prominence) ve tonlamaya bağlı uyum (intonational tunes), sözdizim ve bürünsel özellikler arasındaki ilişkinin sistemli bir biçimde incelenmesine kanıt olarak sunulmaktadır. Bürünsel öbeklemenin sözdizimsel kurucularla olan ilişkisi kurucuların sınırlarının belirginleştirilmesinde ön plana çıkmaktadır. Bürünsel öbeklerin sınırını belirleyen ölçütlerin ezgi düzeninde sesbirimlerin öncelenmesi ve perde çizgisinde görülen Yüksek (Y) ve Alçak (A) tonlar olduğu belirtilmektedir (Silverman, Beckman, Osterndorf, Wightman, Price, Pierrehumbert ve Hirschberg, 1992 aktaran Wagner 2015). Ses perdesinde görülen yükseklik ve alçaklıkların incelenen dilin tonlama dizgesini, kurucu birimler arasındaki sınırlarını ve bu sınırlar aracılığıyla anlam belirsizliğine yol açabilecek sözdizimsel birimlerin neler olduğunu belirlemede önemli bir rol üstleneceği öngörülmektedir (Wagner, 2015).

(13) If you wait around | it'll come. "Birşey yapmadan durursan gelecek"

Y* Y*Y- Y*A-A%

(14) If you wait | around it'll come. "Beklersen gelecek"

Y*Y- Y* Y*A-A%

Ses perdesinde görülen Yüksek (Y) ve Alçak (A) tonlar İngilizce için sunulan bu örnekte sözcüklerin sınırını göstermektedir; ayrıca çizgi ile ayrılan birimlere bakıldığında sözdizimsel olarak ortaya çıkan anlam belirsizliğinin sesbirimsel öbeklerde görülen tonlama farkı ve birimlerin öncelenmesi ile giderildiği söylenebilir; dolayısıyla, sesbirimlerin öncelenmesi ve sesbirimsel öbeklemenin sözdizimi ile olan ilişkisinin sözdizimsel olarak birden fazla anlam ifade eden (syntactic ambiguity) tümcelerdeki farklı sunuluşları yansıttığı söylenebilir; öte yandan, sözcük sınırlarını aşan sesbirimsel süreçler dikkate alındığında Selkirk (1972), Nespor ve Vogel (1986) tarafından dış

birleşimli biçimlerin (external sandhi), diğer bir deyişle, geçiş seslerinin/ulamanın sesbirimsel alanda öbek oluşturmasının sözdizim ile bağlantısı incelenmektedir.

(15) If you wai[?] | around it'll come.

“Beklersen gelecek”

(16) If you wai[r] around | it'll come.

“Bir şey yapmadan durursan gelecek”

Sunulan örneklerden ilkinde bürünsel alanda gırtlaksıllaşma (glottalization) görülmekteyken diğerinde çarpma (flapping) görülmektedir. Bürünsel öbeklemeyi güdüleyen diğer bir olgunun bu sesbirimsel süreçler olduğu ve parçasal ipuçlarının sözdizimsel belirsizlikleri giderebileceği söylenebilir. Sunulan örnekler bu konuda deneysel olarak yapılan algı çalışmalarıyla da desteklenmektedir (bkz. Scott ve Cuttler, 1984); ayrıca alanyazında sesbirimsel sınırların yanı sıra sözdizimsel kavşaklar (syntactic junctures) göz önünde bulundurulduğunda, çizgiselliğin kurucu ve bürünsel alanları etkilediği çalışmalar dikkat çekmektedir (örn, Sugahar, 2003; Ishihara, 2003; Dobashi, 2003; Wagner, 2005b; Kratzer & Selkirk, 2007 aktaran Wagner, 2015).

Sesbilim-sözdizim arakesitine dair farklı kuramlar bulunmaktadır. Bu kuramlardan bazıları sesbilimin parçasal ve parçalarüstü özelliklerinin sözdizimi desteklediğini varsayarken bazıları tersine sözdizimin sesbilimi desteklediğini varsaymaktadır. Bu kuramlardan Doğrudan Erişim/Gönderim Kuramı (Direct Access/Reference Theory) ve Sınır Kuramı (Boundary Theory) sesbilimsel olguların doğrudan sözdizime etkisinin olduğunu savunurken (Chomsky & Halle, 1968; Kaisse, 1985) Bürünsel Aşamalanma Kuramı (Prosodic Hierarchy Theory) sözdizimsel yapının bürünsel düzlem üzerine etkisi olduğunu savlamaktadır (Nespor & Vogel, 1986; Selkirk, 1986). Elordieta (2008) Bask dili üzerine yaptığı çalışmalarda bürünsel yapıya dair savlarında sözdizimsel öğelerin sessel bileşenlere dönüşmesinin dilin işlemlerine ekonomiklik sağladığını öngörmektedir; ayrıca, Elordieta (2008) sesbilim ve sözdizim arakesitine dair yaklaşımların biçimbilim, anlambilim ve edimbilim kuramları ile desteklenerek dillerdeki olguların açıklanmasını önermektedir. Bu bağlamda, Türkçe, Hırvatça, Almanca, Bask gibi bazı dillerin tümcenin odağını sesbilimsel birimlerden tonlama ya da sözdizimsel birimlerden yer değiştirme ile gerçekleştireceğini öne sürerken Japonca ve Wolof gibi bazı dillerin biçimbirimsel özelliklerle odak değiştirebildiğini savunmaktadır; dolayısıyla, Elordieta'nın (2008) belirtmiş olduğu üzere Chomsky ve Halle'in (1986) bahsettikleri kuramlardan her dil için sesbilim-sözdizim arakesitine dair genel kurallar çıkarılmasının olanaklı olmayacağı çıkarımı yanlış olmayacaktır. Odağın sözdizimsel yer değişmeye ve bürünsel özelliklere göre biçimlendiği dillerden olan Türkçe ve Bask dillerinde yapılan çalışmalar da (örn, Erguvanlı-Taylan, 1978; Demircan, 2000a; İşsever, 2006) Elordieta'nın savını destekler niteliktedir.

Sesbilim-Anlambilim Arakesiti

Anlambilim, temelde dilin anlam boyutunu incelerken sözeylemlerin ve sözel imgelerin kaynağının yanı sıra birimlerin mantıksal tutarlılık ilişkilerini de araştırır. Anlam kavramı çok farklı biçimlerde yorumlanabilmesinden dolayı anlambilime dair kavramsal anlambilim, yapısal anlambilim, üretimsel anlambilim ve bağlamsal anlambilim gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (İmer vd., 2011: 29). Sesbilim-anlambilim arakesitinin üç temel tamamlayıcı ölçütten oluştuğu söylenmektedir. Mackay'ın (2011) belirtmiş olduğu üzere bu ölçütler "bağımsız etkinlik, bağlantı ve hata sıklığı" biçimindedir. Bu ölçütler çerçevesinde sesbilim-anlambilim arakesiti kavramsal olarak bilişsel düzlemde gerçekleşmektedir. Hafıza, anlama, işleme ve üretim dizgeleri açısından sesbirimlerin bir araya gelerek biçimbirimleri üretime hazırlaması (priming or preparing) ve öncelenen birimlerin anlam dizgesinin ardından harekete geçmesi Lakoff (1975) tarafından kavramların yorumuna (construal) dayandırılır. Lakoff'a göre bir tümcede gönderimsel yapılardan biri olan adılar, sözcüklere yapılan vurgu ya da tonlama ile bilişsel düzlemde şekil-zemin ilişkisi (figure-ground relation) kurularak belirtili bir biçimde anlamlandırılır. Diğer bir yandan, Üretici Dilbilgisi Kuramı göz önünde bulundurulduğunda, Chomsky (1981) sözdizimsel birimlerin ve anlambilimsel birimlerin mantıksal biçimde (MB) (logical form-LF), sesbilimsel birimlerin ise sesçil biçimde (SB) (phonological form-PF) ayrı kodlandığını savladığı için sesbilim ve anlambilim arasında doğrudan bir ilişki olmadığını; ancak ses ve anlam arasındaki ilişkinin biçimbirim ve sözdizim bileşenleri tarafından tamamlandığını öne sürmektedir.

Özetle, sesbilim-anlambilim arakesiti birbiri ile etkileşim içerisinde olan bileşenler olsa da biçimci yaklaşım bu arakesiti sınırlı bir biçimde açıklanabilir kılmaktadır; dolayısıyla, İşsever'in (2003) de belirttiği gibi, anlamın biçimbirim ve sözdizim bileşenleri ile ilişkisi ve biçimsel boyutunun yanı sıra işlevsel boyutunun da araştırmaya dahil edilmesi bilgi yapısı ve bağlam da dahil edileceği için farklı düzey gösterimlerini incelemek açısından sesbilim-anlambilim arakesitine katkı sağlayabilir.

Biçimbilim-Anlambilim Arakesiti

Biçimbilim-anlambilim, söz konusu bileşenlerin arasındaki ilişkilerin tümcesel bileşenlere benzer biçimde yüklemcil biçimsel dizge ve niteleme gibi özelliklere sahip olup olmadığına ve biçimbirimsel birleşimlerin anlambilimsel birleşimlerle uyum gösterip göstermediğine dair bir arakesittir. Tümce anlamı bir önermedir ve bu önermenin temel üyeleri (argument) adsıl ve eylemsil yapılardan oluşmaktadır. Bu ulamların her biri biçimbirimlerin belirlilik (definiteness) durumuna dayanarak anlambilimsel açıdan incelenebilir (Galani vd., 2011); öte yandan, üretim ekleri bir gövdeye bağlandığında sözcüğün biçiminin yanı sıra anlamını da değiştirerek yeni bir sözcük üretebilir; ayrıca, bazı üretim ekleri eklendikleri sözcüğün ulamını da değiştirebilir. Örneğin, adcıl üretim eki { -I } eylemcil gövdeye eklenerek eklendiği gövde ile farklı ya da aynı ulamda bir

sözcük oluşturur. “kaz-“ eylemcilden adıl ulama geçiş “kaz-ı” gösterirken “kral” sözcüğüne gelen { -llk } biçimbirimi yeni bir sözcük “kral-lık” türetse dahi adıl ulamda kalmıştır (Göksel & Kerslake, 2005:51). Sözelimi, eylemcil eklerden görünüş ekleri de eklendikleri biçimbirimin yanı sıra tüm tümcenin zamana yönelik anlamını değiştirmektedir. Türkçeden bitmişlik ve bitmemişlik görünüş biçim birimlerine dair örnekleri değerlendirelim:

(17) Bitmişlik görünüşü

- a. Geçen hafta her gün iki saat çalış-**tı**-m.
“Last week I *worked* for two hours every day.”
- b. İki saat çalış-**mış**-ım.
“I *seem to have worked* for two hours.”

(18) Bitmemişlik görünüşü

- c. Saat ikide çalış-**ıyor**-du-m.
“At two o’clock I *was working*.”
- d. Saat ikide ofis-te-**ydi**-m.
“At two o’clock I *was at the office*.”
- e. Genellikle iki saat çalış-**ır**-dı-m.
“I *would* usually *work* for two hours.”

(Göksel & Kerslake, 2005: 288-289)

(17) ve (18) örneklerinde de görüldüğü üzere Türkçede bitmişlik ve bitmemişlik görünüş biçimbirimleri geçmiş zamana uygulanmaktadır. Türkçede bitmişlik görünüşü gösteren eylemcil sonekler {-DI} ve {-mİş}, bitmemişlik görünüşü gösteren eylemcil sonekler ise {-(I)yor}, {-mAktA} ve {- (A/I)r} biçimbirimleri ile ifade edilmektedir; ayrıca, {-mİştI} ve {-DIydI} biçimbirimlerinin bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerini birleştirerek hem sözcüğün biçimini hem de zamansal açıdan tümcenin anlamını değiştirdiği görülmektedir; dolayısıyla, Borik’in (2009) de belirtmiş olduğu gibi bitmişlik ve bitmemişlik görünüş eklerinin de anlambilim-biçimbilim arakesitinde yer aldığı söylenebilir.

Sözdizim-Anlambilim Arakesiti

Doğal dil konuşucusu ait olduğu dilin ses dizgesini ve bu seslerin anlambilimciklerden oluştuğunu bilmektedir. Sözdizim-anlambilim arakesiti tümcelerin temel üye yapısı (yani üyelerin anlambilimsel ve sözdizimsel konumları), tümcelerin kabul edilebilirliği, kurucu dizilerin tümce içerisinde anlamsal bütünlüğü, gerektirim, önsayıltı ve sözdizimsel anlam belirsizliği ilişkileri gibi alanlarda etkileşim içerisine girerek arakesit oluşturur (Kratzer & Heim, 1998).

Kratzer ve Heim'e (1998) göre anlambilimin temelleri sembolik mantığa, doğruluk koşullarına, düzenleme ve sözlükçede yer alan anlambilimsel ilişkilere dayandırılmaktadır; dolayısıyla, anlamın bağlamdan bağımsız bir biçimde derin yapıda gerçekleşmekte olduğu öne sürülmektedir. Anlambilimsel birimler de sözdizimsel birimler gibi birtakım kurallar çerçevesinde yorumlanmakta ve aşamalı yapıda ağaç gösterimiyle formüle edilmektedir. Diğer bir deyişle, varlıklara yüklenen düzenlemeler anlamsal bileşenler tarafından öbek yapısı dilbilgisinin sözdizim bileşenine benzer bir biçimde gösterilmektedir. Chomskyci yaklaşımda girdinin anlambilimsel açıdan yorumlanması mantıksal biçimde (logical forms) zihinde gerçekleşmektedir. Üretici dilbilgisindeki ağaç modelinde yer alan baskınlık (dominance) ve çizgisel öncelik (linear precedence) ilişkisi gibi dizilime dayalı işaretlenmiş düğümlerin (labelled nodes) anlambilimsel kurullarla benzer biçimde açıklanması sözdizim-anlambilim ilişkisini göstermektedir. Bu ilişki göz önünde bulundurulduğunda Kratzer ve Heim (1998: 47) sözdizimsel olarak doğru biçimlenmenin anlambilimsel yorumlanabilirlik ile tamamen uyumlu olduğunu belirtmektedir. Bu örtüşmeden ve sözdizimsel alanyazında dilbilgisellik üzerine Chomsky'nin yapmış olduğu yorumlamalardan tümce içerisinde üye değişkeni (argument variable), alan durumu (domain condition) ve değer betimlemenin (value description) varlığından söz edilmektedir; ayrıca, Chomsky'nin (1981) Rol Kuramında (Theta Criterion) tümce içerisinde yer alan her bir üyenin anlambilimsel bir işlevinin olduğundan ve her bir işlevin sadece bir üyeye ait olduğundan söz edilmektedir. Sözelimi, tümce içerisinde yer alan üyelerin yüklememeleri göndergelerin rolleriyle ilişkilendirilmekte ve üyelerin hangi dilbilgisel rolü üstlendiği biçim-sözdizimsel özelliklerin yanı sıra yüklemelerin anlambilimsel özellikleri ve üye sayısı seçimine göre belirlenebilmektedir. Bu durumu örnek üzerinden değerlendirelim:

(19) * gave the book to Mary

ver- kitap-Yönelme Mary

(19) örneğinde görüldüğü gibi *give-* (*ver-*) eylemi yüklemleme özelliğine ilişkin üç üyeye anlambilimsel rol atamaktadır. Söz konusu tümce sözdizimsel açıdan öznenin eksikliğinden dolayı anlambilimsel açıdan ise yüklem gerektirdiği kılıcı üyenin eksikliğinden dolayı dilbilgisidışı özellik sergilemektedir. Bu durum kurucu dizilerin tümce içerisindeki sözdizimsel bütünlüğün yanı sıra anlamsal bütünlüğü de bozmaktadır.

Sözdizim-anlambilim arakesitinde ele alınabilecek diğer bir ilişki ise gerektirim yapılarında görülmektedir. Birbirini takip eden iki tümceden ilkinin doğru olmasının ikincinin doğruluğuna bağlı olması biçimci düzlemde gerektirim olarak adlandırılır. Örneğin,

(20) İki kızı var.

(21) İki çocuğu var.

(İmer vd., 2013: 138)

Yukarıdaki tümcelerden birincisi doğru ise ikinci tümcenin doğruluğu tartışılmazdır ve bu tarz tümceler anlambilimsel açıdan belirli bir mantıksal biçime sahip olan gerektirim tümceleridir. Bu arakesiti anlam belirsizliği olan tümce örneğiyle de değerlendirelim:

(22) Başarılı oyuncular ve futbolcular zengin olur.

Bu tümcenin iki anlama geldiğini kurucularına ayırarak ya da hiyerarşik düzlemde gösterebiliriz. Tümceyi çizgisel düzlemde kurucularına ayıralım:

a. [[Başarılı oyuncular]_{AÖ} ve [futbolcular]_{AÖ}] zengin olur.

b. [Başarılı oyuncular ve futbolcular]_{AÖ} zengin olur.

İlk ulamlamada niteleyici “oyuncular” ad öbeği (AÖ) ile kurucu oluştururken ikinci ulamlamada niteleyici “oyuncular ve futbolcular” AÖ ile kurucu oluşturarak tümcede iki anlamlılığa yol açmıştır. Bu noktada ayrıştırıcı soruların (disjunctive questions) seçmeli ve evet/hayır yanıtlarında oluşturabileceği anlam belirsizliğinden de söz edilebilir. İngilizceyi ikinci dil olarak öğrenenler üzerine yürütülen araştırmalarda görüldüğü üzere (bkz. Yoo, 2000; Han & Romero, 2004a ve 2004b; Biezma & Rawlins, 2012 aktaran Gezen, 2015) soru olumsuzlandığında olumsuzluk düşük ise her ikisi ya da hiçbiri anlamına gelecek biçimde yanıt iki anlama sahip olabilir; öte yandan, olumsuzluk yüksek olduğunda, diğer bir deyişle yardımcı eylem ile birlikte sondan eklenmiş bir ek olarak sunulduğunda söz konusu seçmeli anlam (her ikisi ya da hiçbiri) tek anlama dönüşerek ortadan kaybolmaktadır. Bu durumu örnek üzerinden değerlendirelim:

(23) a. A: Does Alice drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içer mi?” (√evet/hayır / *seçmeli)

B: Yes, she does. / Actually, she doesn't.

“Evet içer. / Hayır içmez.”

b. A: Does Alice drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içer mi?” (√seçmeli/ *evet/hayır)

B: She drinks milk. / She drinks orange juice.

“O süt içer./ O portakal suyu içer.”

Yukarıdaki sorular kutupsal okuma ile evet/hayır anlamına ve seçmeli anlama gelebilecek biçimde belirsizlik göstermektedir. Ayrıştırıcı sorular olumsuzlandığında durum aşağıdaki gibi farklılık göstermektedir:

(24) a. A: Does Alice not drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içer mi?” (√evet/hayır / *seçmeli)

B: No, she doesn't. / Actually, she does.

“Hayır içmez. /Aslında evet içer.”

b. A: Does Alice not drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içmez mi?” (√seçmeli/ *evet/hayır)

B: She doesn't drink milk. /She doesn't drink orange juice.

“O süt içmez./ O portakal suyu içmez.”

(25) a. A: Doesn't Alice drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içer mi?” (√evet/hayır / *seçmeli)

B: No, she doesn't. / Actually, she does.

“Hayır içmez. /Aslında evet içer.”

b. A: Doesn't Alice drink milk or orange juice?

“Alice süt ya da portakal suyu içmez mi?” (√evet/hayır / *seçmeli)

B: She doesn't drink milk. /*She doesn't drink orange juice.

“*O süt içmez./ *O portakal suyu içmez.”

Ayrıştırıcı sorular olumsuzlandığında (24)'te olduğu gibi olumsuzlama düşük bir biçimde iki anlamlı olarak gerçekleşmeye devam edebilir ya da (25)'te olduğu gibi olumsuzlamanın yüksek bir biçimde sunulduğu durumda seçmeli anlam ortadan kaybolabilir. Diğer bir deyişle, olumsuzlanan ayrıştırıcı sorulardan düşük olumsuzluk içeren sorular hem evet/hayır hem seçmeli anlama sahipken yüksek olumsuzluk içeren sorular sadece evet/hayır anlamı içermektedir; ancak bu durum İngilizce için geçerli olup başka dillerde farklı örüntüler gösterebilir. Örneğin, sondan eklemeli bir dil olarak sözcük diziliminin yer değişimine izin veren bir yapıya sahip olması nedeniyle ayrıştırıcı soruların seçmeli ve kutuplu sorulardaki dağılımının Türkçede farklı olduğu belirtilmektedir (Gračanin-Yüksek, 2016). Türkçede soru ekinin (*mI*) ayrıştırıcı oluşturup oluşturmadığı ile ilgili dağılımı incelendiğinde önermeyi kapsama alanı (scope) dikkat çekmektedir. Aşağıdaki örnekleri değerlendirelim:

(26) a. Ahmet kitap aldı mı? (√evet/hayır / *seçmeli)

Ahmet kitap almadı mı? (√evet/hayır / *seçmeli)

b. Ahmet kitap mı aldı? (√evet/hayır / *seçmeli)

Ahmet kitap mı almadı? (√evet/hayır / *seçmeli)

c. Ahmet mi kitap aldı? (√evet/hayır / *seçmeli)

Ahmet mi kitap almadı? (√evet/hayır / *seçmeli)

(27) a. Ahmet kitap ya da kalem aldı mı? (√evet/hayır / *seçmeli)

Ahmet kitap ya da kalem almadı mı? (√evet/hayır / *seçmeli)

b. Ahmet kitap mı kalem mi aldı? (*evet/hayır / √seçmeli)

Ahmet kitap mı kalem mi almadı? (*evet/hayır / √seçmeli)

Türkçede olumluluk ve olumsuzluk içeren ayrıştırıcı sorulardan yukarıdaki örnekler incelendiğinde *mI* soru parçacığının olumlu/olumsuz eylem öncesi (26b) ve tümce sonu konumda (26a) kullanıldığında önermeyi geniş kapsama (wide scope) ya da dar kapsama (narrow scope) aldığı ve seçmeli sorulara olanak vermediği söylenebilir; ancak (27a)'da *ya da* ile iki seçenek sunan ayrıştırıcı soru seçmeli anlamın tersine evet/hayır yanıtı aramaktadır; öte yandan, (27b)'de yer alan olumlu ve olumsuz soruda Han ve Romeo'nun (2004b) belirttiğine benzer bir durum ile karşılaşılmaktadır. (27b)'de söz konusu Türkçe örnek İngilizceye benzer bir biçimde olumsuzluk belirticisini öncelemediği için ayrıştırıcı soru seçmeli anlamına sahiptir.

Özetle, söz konusu ayrıştırıcı soruların uygun anlam yüklenerek yanıtlanabilmesi için soru türlerinin dizilim özelliklerinin yanı sıra anlam örüntüsünün de bilinmesi gerektiği için sözdizim-anlambilim arakesitine gereksinim vardır.

Sözdizim-anlambilim arakesitinde yer alan ve anlam belirsizliğinden kaynaklanan bir diğer konu da yükseltme niceleyici/niteleyici yapılarıdır. Uzun'un (2000) niceleyici yükseltme açısından verdiği tümce örneklerine de bakacak olursak tümcelerin anlambilimsel olarak farklı yorumlanabileceğini söyleyebiliriz:

(28) [Üç öğrenci]_{AÖ} [cam]_{AÖ} kırmış

(29) [Üç öğrenci]_{AÖ} kırdıkları cam aynı olmak üzere [bir cam]_{AÖ} kırmış

(30) [Üç öğrenci]_{AÖ} kırdıkları cam ayrı olmak üzere [üç cam]_{AÖ} kırmış

(Uzun, 2000: 305-308)

Görüldüğü üzere ilk örnekte iki AÖ bulunmakta ve “üç öğrenci” AÖ [+çoğul] özelliği olan bir niceleyici içermektedir. Ancak “cam” AÖ [-çoğul] özelliğine sahip olduğu için tümcenin iki farklı biçimde yorumlanmasına yol açmaktadır. Diğer örneklerde ise öbeklerin sözlüksel içerikleri birbiriyle uyumlu olduğu için bu biçimde farklı anlamlara yol açmamaktadır; dolayısıyla, niteleyicilerin ve niceleyicilerin anlam belirsizliğine yol açarak sözdizim-anlambilim arakesitinde yer aldıkları söylenebilir; ayrıca, dilbilgisel tümceler sıklıkla anlamsal açıdan kabul edilebilir olmalarına rağmen anlamsal açıdan kabul edilemeyen tümceler de bulunmaktadır. Bu durumu bir örnekle özetlemek gerekirse:

(31) * Okul adam git

Yukarıdaki tümcede yer alan sözcükler tek başına anlamlı olmalarına rağmen bir araya geldiklerinde dilbilgisel olarak kabul edilebilir değildirler. Kabul edilebilir olabilmeleri için biçimbirimlerin sözdizimsel dizge ile uyum içerisinde olması ve yan yana gelen birimlerin anlambilimsel açıdan da göndermelerinin kabul edilebilir biçimde kodlanması beklenmektedir; ayrıca, tümcelerin dizisel ve dizimsel bağınıtları da sözdizim-anlambilim arakesitinde yer alabilir. Örneğin, “Ahmet okula gider” tümcesini bu bağlamda değerlendirelim. Dizimsel olarak

değerlendirildiğinde tümcedeki özne nesne ve eylem arasında yatay bir bağlantı vardır. *Ahmet* ile *okul-a* ve *git-* arasında dizimsel bağıntı olduğu söylenebilir. Diğer yandan, değiştirme yoluyla birbirinin yerine geçebilen ve aynı düzeye bağlanabilen öbekler arasında dizisel bir bağıntı vardır. Örneğin;

(32) Ahmet okul-a gid-er

(33) Mehmet tatil-e çık-ar

(34) Ayşe öğretmen-e saygı duy-ar

(35) O kapı-ya bak-ar

Dizisel bağıntıya sahip örneklerde aynı düzlemde gerçekleşebilen öbekler anlambilimsel açıdan farklı örüntüye sahip olsalar da sözdizimsel olarak dizisel bağıntı özelliği ile aynı düzleme konumlanabilen başka bir birim ile yer değiştirme özelliği gösterebilirler; dolayısıyla, biçimci düzlemde düşünüldüğünde, gerektirim, kabul edilebilirlik, ayrıştırıcı evet/hayır sorularından, ayrıştırıcı seçmeli sorulardan ve niceleyici/niteleyicilerden kaynaklanan anlam belirsizliği, üye yapısı, dizisel ve dizimsel bağıntılar, sözdizim-anlambilim arakesitine dahil edilebilir (Sauerland & von Stechow, 2001).

Sözdizim-Edimbilim (Bilgi Yapısı) Arakesiti

Edimbilim ifadelerin konuşucunun niyetine göre belirli bir bağlamda kastedilen anlamıyla ilgiliyken sözdizim tümce düzleminde konuşucudan bağımsız bir biçimde kullanım özelliklerinin altında yatan dizge ile ilgilidir. Sözdizim-edimbilim arakesiti sözcüklerin tümce içerisinde sıralanması ve birimlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin dilbilgisine yansımalarının kullanıcı açısından ele alındığı dilin bağlam-temelli anlamının incelendiği bir arakesittir. Bu arakesitte vurgu, yeni bilgi/odak (focus), verilmiş bilgi/konu (topic), kişi özellikli/gösterici anlatımlar (indexical/deictic expressions) gibi bilgi değeri olan ifadelerin sözdizimsel kurallar doğrultusunda bilgi yapısının bileşenlerini oluşturması söz konusudur. Yeni bilgi içerdiği için odağın tümce içerisinde bilgi yükünün, verilmiş bilgi olarak da adlandırılan konuya göre daha fazla olduğu, dolayısıyla tümcede yer alan birimlerden vurgulanmak istenenin yer değiştirebilmesi ve odağın eylem öncesi konumda yer alması sözdizim-edimbilim arakesitinde ele alınabilir.

Konu tümcenin ne hakkında olduğuna dair bağlama göre anlam kazanan verilmiş bilgidir. Adılsıl artgönderimsel bağımlılıklar için önemli bir kavram olan konu içtenlik (familiarity) ve öncelikle (prominence) gibi dışsal durumlar göz önünde bulundurulduğunda doğası gereği göndergeseldir. Diller konulaştırma, adıl, biçimbirim, konu düşürme ya da tonlama gibi dilsel süreçleri kullanarak konuyu belirtirler (Erteschik-Shir, 2007); öte yandan, odak tümcenin bilgi içeriğine gönderimde bulunan ve konuya ilişkin yeni bilgiyi tanımlayan bir ilişki özelliğidir. Bu ayırmadan yola çıkarak alanyazında Konu sözdizim-edimbilim arakesitinde, Odak ise sözdizim merkezli bir biçimde ele alınmaktadır (Tsimpli & Sorace, 2006, aktaran Slabakova, 2011: 89-90); ancak, Reinhart (1995), Breheny

(1998), Neeleman ve Reinhart'ın (1998) çalışmalarından anlaşıldığı üzere Odak da sözdizim-edimbilim arakesitinde incelenebilmektedir.

Alanyazında konu ve odak bilgi yapısı ve bağlam düzleminde incelenmektedir (Goldberg, 2006: 427-441). Bir ifade bilgi yapısının gerektirdiği bağlam ile uyum göstermiyor ise dilbilgisel olsa bile geçmez/yersiz (infelicitous) olarak kabul edilmektedir. “Soru-yanıt uyumu” (question-answer congruence) biçiminde sunulan konu ve odak ile ilgili örnekleri bağlam ve dilbilgisellik açısından değerlendirelim.

(36) A: Ali ne yedi?

(37) B: Ali tost yedi. /O tost yedi. /Tost yedi./Tost yendi.

Konu Odak

“Soru-yanıt uyumuna” bakıldığında *ne*-sorusuna verilen yanıtta konu tümce başında farklı biçimbirimlerle (bütüncül ad öbeği, Ø, edilgenlik, adılıslı özellik) sunulmuş gösterebilmekteyken odak eylem öncesi konumda bulunmaktadır. Diğer bir örneğe bakacak olursak:

(38) A: Kızlar ne yedi?

(39) B: #Kızlar tost yedi.

Yukarıda sunulan örnek dilbilgisel gibi görünse de altı çizili yanıtın vurgulu olduğu düşünüldüğünde *ne*-sorusunun yanıtının odak olarak sunulmadığı, dolayısıyla bu bağlamda uygun olmayan bir yanıt verildiği söylenebilir. Odak yeni bilgi taşıdığı için soru tümcesinde yer alan *ne*-sorusu ve ona verilen yanıt odak ögesidir; dolayısıyla, *ne*-sorusunun yanıtına *tost* sözcüğünün odak olarak sunulması gerekmektedir. Bu noktada bilgi yapısının dilbilgisel olarak kodlanması sırasında bağlama uygun olan bilginin odak olarak seçilmemesi sorun oluşturmaktadır.

Sözdizim-edimbilim arakesitinde iki zıt görüş dikkat çekmektedir. Görüşlerden ilki odağın açık bir biçimde ve doğrudan sözdizimsel sunuluştaki gerçekleştiğini öne süren özellik-güdümlü yaklaşım (feature-driven approach) ya da üretici dilbilgisi ve minimalist yaklaşım (Chomsky, 1971), diğeri ise sözcenin asıl odak noktasının yerine olası odak noktalarını belirleyen bürünsel sunuluşa dayalı vurgu-temelli yaklaşım (stress-based approach) ya da edimbilimsel yaklaşımdır (Reinhart, 1995).

Sözce ve odağın dilbilgisel olarak sunulmasının doğrudan ve açık olması Chomsky'e (1971) göre odak olan birimin mantıksal biçimde (logical form) öncelenmesiyle ve tümcenin sol-çeperinde (left-periphery) sunulan odak başının işleviyle örtüşmesiyle ilişkilendirilmektedir. Chomsky mantıksal biçim (logical form) ve sesçil biçim (phonological form) arasındaki ilişkiyi hiyerarşik bir düzleme oturtmakta ve bağlamdan bağımsız bir biçimde odak olan birimin mantıksal biçimde belirleyici (spec)-baş (head) düzenlenişine göre öncelenerek sözdizimsel açıdan odak özelliği kazandığını ve sonrasında sesçil biçime geçerek doğrudan açık

bir görünüm sağladığını belirtmektedir.

Edimbilimsel yaklaşımlar ise sözdizimin odağı açıklamakta yetersiz olduğunu odağı belirlemek için bürünsel özelliklerden vurgunun incelenmesinin de gerekli olduğunu öngörmektedir (Sperber & Wilson, 1986/1995; Reinhart, 1995; Breheny, 1998; Neelman & Reinhart, 1998). Vurguya göre sözcenin odağının yorumu değişim gösterebilir ve kullanıldığı bağlama göre bir sözcenin birden fazla odak yorumu olabilir. Bu durumu Neeleman ve Reinhart (1998) her dilin kendine özgü vurgu örüntüsü olmasıyla ve belirtili (marked) vurgunun bağlama uygun olacak biçimde yerinin değişebileceği düşüncesiyle açıklamaktadır. Soru-yanıt biçiminde sunulan örnekleri bu bağlamda değerlendirelim:

(40) A: Bu gürültünün sebebi nedir?

(41) B: Komşum odun kırıyor.

(42) A: Komşun ne yapıyor?

(43) B: Komşum odun kırıyor.

(44) A: Komşun ne kırıyor?

(45) B: Komşum odun kırıyor.

(46) A: Kim odun kırıyor?

(47) B: Komşum odun kırıyor.

Vurgu-temelli yaklaşım için verilen örneklerden altı çizili yanıtlarda görüldüğü gibi odak belirtili (marked) olarak sorulan sorunun bağlamına göre verilen yanıtı uygun olacak bir biçimde farklı konumlarda sunulabilmektedir. Neeleman ve Reinhart'ın (1998) da belirttiği gibi sözcenin bir ana odağı vardır ve sorulan soruya verilen yanıt vurgulanan birim ile ilişkili olarak farklı dizilimlerle odak seti (focus set) oluşturabilir.

Hankamer (1971) Türkçenin edimbilimsel sözdizime sahip olduğunu belirterek özne ve nesnenin tümce içerisinde yer değişimine uygunluğunu iki tür çalkalama kuralı ile açıklar: a) *Konulaştırma (topicalization)* ve b) *Dışa Kaydırma (extraposition)*.

Konulaştırma

Konulaştırma özne-nesne değişimi durumu ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, konu ve odağın tümce içerisinde yer değiştirebilmesiyle ilgilidir.

(48) A: Kitabı kim okudu?

(49) B: Kitabı Ada okudu

Konu Odak

(50) A: Ada ne okudu?

(51) B: Ada kitap okudu/ Ada kitab-ı okudu

Konu Odak Konu Odak

İlk örnekte odak sorulan *kim*-sorusunun bilgi yapısına koşul olarak özne işlevi yüklenen kurucuya yöneltilirken diğer örnekte *ne*-sorusuyla ilgili olarak nesne işlevi yüklenen kurucuya yöneltilmiştir. Örneklerde görüldüğü üzere nesne ve öznenin yer değişmesiyle bağlantılı olarak odak ve konu yöneltilen soruya göre değişim gösterebilmektedir. Erguvanlı'nın (1978) belirttiği üzere Türkçede belirtili (marked) ve belirtisiz (unmarked) sözcük dizilimine göre odak değişebilir ya da odak aynı kalıp odaklanılan sözcüğün anlambilimsel ve edimibilimsel doğası değişebilir. Erguvanlı (1978) Türkçede odağı etkisiz odak (neutral focus) ve karşıtsal odak (contrastive focus) biçiminde ikiye ayırmaktadır. Etkisiz odak Türkçede belirsiz ad öbeğine (indefinite noun phrase) denk gelmektedir. Yeni bilginin belirtisiz sözcük dizilimi (unmarked/default word order) (Özne-Nesne-Eylem) ile sunulduğu tümcelerde eylem öncesi konumda yer alan sözcük etkisiz odak olarak adlandırılmaktadır. Örneğin,

(52) Ali elma yedi.

Konu Etkisiz Odak (nesne)

Karşıtsal odak (contrastive focus) ise verilmiş bilginin belirtili sözcük dizilimi (marked word order) (Nesne-Özne-Eylem) ile sunulduğu tümcelerde eylem öncesi konumda yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse:

(53) Elma-yı çocuk yedi.

Konu Karşıtsal Odak (özne)

Özetle, Türkçede odak eylem öncesi konumda, konu ise tümce başı konumda sunulmuş göstermektedir (Erguvanlı, 1978; Kılıçaslan, 1994; Hoffman, 1995 ve İşsever, 2000). Durum ekleri (örn, $\{-\text{(y/n)I}\}$ -belirtme durum eki; $\{-\text{(y)A}\}$ -yönelme durum eki) aracılığıyla odaklanmak istenen birim eylem öncesi konuma yerleştirilebilir, ancak belirsiz ad öbeği (indefinite noun phrase) de ek almaksızın eylem öncesi konumda odak görevi üstlenebilir; ayrıca öznenin edilgenleştirilerek boş biçimde (null subject) ve adılısıl bir biçimde sunulması da konulaştırma durumu ile ilgilidir.

(54) Ø-Kitap okundu. (Konunun düşürülmesi (topic drop))

(55) O kitap okudu. (Adılısıl kullanımı)

(56) Ø-O okundu. (Boş biçimbirim, adılısıl ve edilgenlik)

Sunulan örneklerden de anlaşıldığı gibi bağlama bakıldığında konunun ne olduğu odağın nerede olduğu Türkçenin biçim-sözdizimsel özelliklerinden faydalanılarak belirlenebilir. Bu durum alayazında şu biçimde özetlenmektedir: Adılısıl kullanılması ya da gizlenmesi ve öznenin kullanımının dilbilgisel olarak seçimli (optional) olması Türkçede genellikle söylem ve edimsel bağlama göre

belirlenmektedir (Erguvanlı, 1978; Kornfilt, 1984 ve Özsoy, 1987).

Dışa kaydırma

Dışa kaydırma tümce sonrası konuma nesnenin ya da öznenin kaydırılması ile ilgilidir. Dışa kaydırma ile tümce içerisinde çalkalama olabileceği gibi konu ve odak yer değiştirebilmektedir. Türkçede eylem öncesi konum odak olacağı için eylem sonrasına gelen birim artalan bilgisini, yani konuyu gösterebilir (Hankamer, 1971). Dışa kaydırma ile ilgili örnek vermek gerekirse:

(57) Ada okudu dergiyi (Nesnenin dışa kaydırılması)

Odak Konu

(58) Dergiyi okudu Ada (Öznenin dışa kaydırılması)

Odak Konu

Yukarıdaki örnekler üzerinde eyleme *kim* ve *ne* soruları yöneltildiğinde özne ve nesnenin dışa kaydırıldığından söz edilebilir. Underhill (1976) *konulaştırma* ve *dışa kaydırma* kurallarına ek olarak çalkalama kurallarında *belirsiz ad öbeği taşıma* (indefinite noun phrase movement), *ad öbeğinin canlı olma özelliği* (animacy of the noun phrase) ve *özgül olma özelliği* (specific) gibi kuralların da göz önünde bulundurulması gerektiğini konu ve odağın belirlenmesinde bu özelliklerin de etkili olabileceğini belirtmektedir. Örneklerle bu durumu değerlendirelim:

(59) a. Ağaçtan bir armut düştü.

b. Ağaçtan bir çocuk düştü.

(60) a. ??Bir armut ağaçtan düştü.

b. Bir çocuk ağaçtan düştü.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi belirsiz ad öbeği *bir armut* [-canlı] özelliğe sahip olduğu için eylem öncesi konumda bulunurken belirsiz ad öbeği *bir çocuk* [+canlı] özelliğe sahip olduğu için özne konumunda da nesne konumunda da bulunabilmektedir. Bu noktada yüklem anlabilimsel işlevleri üstlenen üyelere göre dizilimi etkilediği çekirdek ve üyelerin Kılıcı, Erek, Alıcı, Yararlanıcı, Araç, Yerlik ve Zaman biçiminde diziliş gösterebileceğine dikkat etmek gerekebilir (Dik, 1979: 90); ayrıca, belirli bir bağlam oluşturulduğunda kurucuların söz konusu bağlamda eksik bilgi içermemesi için yüklem zorunlu ve seçimli üyelerinin zıtlık, vurgu, olumsuzluk gibi bilgi yapısını oluşturan üyelerinin biçim-sözdizimsel uyumuna bakmak gerekebilir; dolayısıyla, Konunun Türkçede tümce başı konumda yer alması ve öznenin anlamsal açıdan Kılıcı işlevi yüklenmesinin [-canlı, -belirli] özellikler yüklenerek kurucuların konumunu kısıtlılığa uğratan tümcenin dilbilgisellik derecesinin kuşkulu olmasına sebep olması biçim-sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel özellikleri dikkate alınarak incelenebilir.

Sesbilim-Biçimbilim-Anlambilim-Sözdizim Arakesiti

Dilin bağlamdan dolayısıyla işlevsel boyutundan soyutlanmış ses ve yapı özelliklerine odaklanarak mantıksal çerçevede çözümlenmesi biçimci düzlemde gerçekleşmektedir. Bu düzlemde gerçekleşen dil çözümlenmeleri Üretici Dilbilgisi temelli olup sözdizim ve biçimbilimin dilin üretici bileşenleri olarak ele alınmaktadır. Stedman (2005) arakesitlerin birbirleriyle etkileşim içerisinde olduklarını, dil konuşucusunun sözlükçesinde yer alan sesbirimsel bilgilerin biçimbilimsel, sözdizimsel ve anlambilimsel bilgilerle ilişkilendirilerek ait olduğu dilin dizgesine aşına olmasıyla açıklamaktadır.

Sözcüklerin konuşucular tarafından kavşaklarının, eklerinin, sözdizimsel özelliklerinin bilinmesi her bir birimin anlamsal açıdan uygunluk göstermesi ile ilgilidir. Örneğin, dilde tümce örüntülerini göstermek üzere yapılan bileşen testlerinden tek başına durma, yansıma soru, yerine koyma, taşıma ve sıralama testleri doğal dil konuşucularının kurucu dizilere ayırıştırma işlemini yapabildiğini göstermektedir. Kurucu konuları tümce içerisinde belirli olan üyelere roller yüklenerek (örneğin, (EDİCİ) Ayşe kağıdı kesti; (DENEYİMCİ) Ahmet çok yorgun) anlambilimsel özellikler atfedilmektedir. Bu zihinsel süreçlerden dil yetisini oluşturan bileşenlerin birbiriyle etkileşim içerisinde olduğu söylenebilir. Tüm bu süreçler dilin bütünü oluşturduğu varsayılan sınırlı sayıda biçimsel kuraldan sınırsız sayıda tümce üretebilme yetisine dayanan Chomsky'nin Üretici Dilbilgisi Kuramı kapsamında biçimci düzlemde ele alınmaktadır (İmer vd., 2013).

SONUÇ

Bu çalışmada, dil dizgesini oluşturan temel bileşenler ve bu bileşenlerden sesbilim, biçimbilim, sözdizim, anlambilim, edimbilim alanlarının oluşturduğu arakesitler biçimci düzlemde açıklanmaya çalışılmıştır. Türkçe üzerine örneklendirmeler yapılarak dilin bileşenlerinin birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğuna dair gözlemler aktarılmıştır. Çalışma, özellikle arakesit kuramlarının farklı diller üzerinde araştırmalar yapılarak dil bileşenlerine ait dizgelerin karşılaştırmalı biçimde incelenmesinin alana katkı sağlayacağına dair izlenimler vermiştir; ayrıca, söz konusu bileşenlerin oluşturduğu arakesitler bu araştırmada dar oylumlu dilbilim (microlinguistics) kapsamında incelenmiş olup geniş oylumlu dilbilim (macrolinguistics) alanlarından toplumdilbilim, beyindilbilim, ruhdilbilim, bilişsel dilbilim, adli dilbilim ve dil öğretimi gibi alanlara da uygulanarak bu alanlarda yapılacak olan çalışmalara kuramsal çerçeve oluşturabilir.

KAYNAKÇA

Baker, M. (1985). The mirror principle and morphosyntactic explanation. *Linguistic Inquiry*, 16(3), 373-415.

Baker, M. C. (1992). Morphological classes and grammatical organization. *Yearbook of Morphology 1991*, (ss. 89-106). Dordrecht, Hollanda: Springer.

Booij, G. (1977). *Dutch morphology: A study of word-formation in generative grammar*. Dordrecht: Foris Publications.

Booij, G. (2000). The phonology-morphology interface, L. Cheng and R. Sybesma (Haz.), *The first glot international state-of-the- article book* içinde (ss. 287-307). Berlin: Mouton de Gruyter.

Breheeny, R. (1998). Interface economy and focus. R. Villy, ve J. H. Andreas (Haz.), *Current issues in relevance theory* içinde (ss. 105-139). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Can, Ö. (Haz.). (2018). *Dilbilim kuramları: İki düzlem beş kuram*. İstanbul: İthaki Yayıncılık.

Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Lahey, Hollanda: Mouton & Co.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax* (ss. 16-75). Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, N. & Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. New York, NY: Harper and Row.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht, Hollanda: Foris Publications.

Demircan, Ö. (2000a). Odak-bağımlı sözdizimi. *Türk Dili Dergisi*, (78), 14-19. Ankara: TDK Yayınları.

Dobashi, Y. (2003). *Phonological phrasing and syntactic derivation* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Cornell University, New York.

Dik, C. (1979). *Functional grammar*. New York: North-Holland Publishing Company.

Elordieta, G. (2008). Constraints on intonational prominence of focalized constituents. *Topic and Focus* içinde (ss.1-22). Dordrecht, Hollanda: Springer.

Elordieta, G. (2008). An overview of theories of the syntax-phonology interface. *Anuario del Seminario de Filología Vasca" Julio de Urquijo"*, 42(1), 209-286.

Embick, D., & Noyer, R. (2007). Distributed morphology and the syntax/morphology interface. G. Ramchand ve C. Reiss (Haz.), *The Oxford handbook of linguistic interfaces* (1. cilt) içinde (ss. 289-324). New York, NY: Oxford University Press.

Erguvanlı-Taylan, E. (1978). The function of word order in Turkish grammar (Linguistics 106. cilt). Berkeley, California: University of California Press.

Erteschik-Shir, N. (2007). *Information structure: The syntax-discourse interface* (3. cilt). Oxford: Oxford University Press.

Fox, D., & Pesetsky, D. (2005). Cyclic linearization and its interaction with other aspects of grammar: A reply. *Theoretical Linguistics*, 31(1-2), 235-262.

Fromkin, V., Rodman, R. & Hyams, N. (2014). *An introduction to language* (10. b.). Boston: Cengage Learning.

Gezen, E. E. (2015). *Interfaces in second language English*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Galani, A., Hicks, G., & Tsoulas, G. (Haz.). (2011). *Morphology and its interfaces* (178. Cilt). John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/la.178> adresinden erişilmiştir.

Goldberg, A. E. (2006). Pragmatics and argument structure. *The handbook of pragmatics* (ss. 427-441). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9780470756959.ch19> adresinden erişilmiştir.

Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Londra ve New York: Routledge.

Gračanin-Yüksek, M. (2016). Alternative questions in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları*, 1, 39-68.

Halle, M. & A. Marantz. (1993). Distributed morphology and the pieces of inflection, K. Hale and S. J. Keyser (Haz.), *The view from building 20: Essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger* içinde (ss. 111-176). MIT Press, Cambridge, Mass.

Hankamer, J. (1971). *Constraints on deletion in syntax*, (Yayımlanmış Doktora Tezi). Yale University, NY.

Harley, H. (2010). The syntax/morphology interface. Ms. University of Arizona. http://heidiharley.com/heidiharley/wp-content/uploads/2016/08/harley_11_The-syntaxmorph.pdf adresinden erişilmiştir.

Haspelmath, M., & Sims, A. (2010). *Understanding morphology* (2. baskı). Londra, Birleşik Krallık: Hodder Education.

Haznedar, B. (2010). Transfer at the syntax-pragmatics interface: Pronominal subjects in bilingual Turkish. *Second Language Research*, 26(3), 355-378.

Hoffman, B. (1995). The computational analysis of the Syntax and Interpretation of “Free” Word Order in Turkish. *IRCS Technical Reports Series*. 130. University of Pennsylvania. http://repository.upenn.edu/ircs_reports/130 adresinden erişilmiştir.

İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü* (Genişletilmiş 2. baskı). İstanbul, Türkiye: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

İşsever, S. (2000). *Türkçede bilgi yapısı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

İşsever, S. (2003). Information structure in Turkish: the word order-prosody interface. *Lingua*, 113(11), 1025-1053.

İşsever (2006). On the NSR and focus projection in Turkish. S. Yağcıoğlu ve A. C. Değer (Haz.), *Advances in Turkish linguistics: Proceedings of the 12th international conference on Turkish linguistics* içinde (ss. 421-435). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.

Jackendoff, R. (1997). *The architecture of the language faculty* (2. baskı). Cambridge, MA: MIT Press.

Kaisse, E. M. (2005). Word-formation and phonology. *Handbook of word-formation* içinde (ss. 25-47). Dordrecht, Hollanda: Springer.

Kılıçaslan, Y. (1994). *Information packaging in Turkish*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University of Edinburgh, İskoçya.

Kıran, Z. (Haz.). (2002). *Dilbilime giriş* (2. baskı.). Ankara, Seçkin Yayıncılık.

Kratzer, A., & Heim, I. (1998). *Semantics in generative grammar* (1185. cilt). Oxford: Blackwell.

Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. Londra ve New York: Routledge.

Lakoff, G. (1975). Hedges: A study in meaning criteria and the logic of fuzzy concepts. *Contemporary research in philosophical logic and linguistic semantics* içinde (ss. 221-271). Dordrecht, Hollanda: Springer.

MacKay, D.G. (2011). The semantics-phonology interface. P. C. Hogan (Haz.), *The Cambridge encyclopedia of the language sciences* içinde (ss. 757-758). Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press.

McGinnis, M. (2001). Variation in the phase structure of applicatives. *Linguistic variation yearbook*, 1(1), 105-146. <https://doi.org/10.1075/livy.1.06mcg> adresinden erişilmiştir.

Neeleman, A., & Reinhart, T. (1998). Scrambling and the PF-interface. B. Miriam ve G. Wilhelm (Haz.), *The projection of arguments: Lexical and compositional factors* içinde (ss. 309-353). Chicago: CSL Publications.

Nespor, M. & Vogel, I. (1982). Prosodic domains of external sandhi rules, H. van der Hulst ve N. Smith (Haz.), *The structure of phonological representations (Part I)* içinde (ss. 225- 255). Dordrecht, Hollanda: Foris.

Özsoy, S. (1987). Null subject parameter and Turkish. *Studies on modern Turkish: Proceedings of the third conference on Turkish linguistics* içinde (ss. 82-90). Tilburg, the Netherlands: Tilburg University Press.

Radford, A., Atkinson, M., Britain, D., Clahsen, H., & Spencer, A. (2009). *Linguistics: An introduction* (2.baskı). Cambridge, Birleşik Krallık: Cambridge University Press.

Ramchand, G. & Reiss, C. (Haz.). (2007). *The Oxford handbook of linguistic interfaces*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Reinhart, T. (1995). Interface strategies. *OTS working papers in linguistics*. Utrecht University Repository. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/17195> adresinden erişilmiştir.

Sadock, J. M. (1991). *Autolexical syntax: A theory of parallel grammatical representations*. Chicago: University of Chicago Press.

Sauerland, U., & von Stechow, A. (2001). The syntax-semantics interface. N. Smelser ve ark. (Haz.), *International encyclopedia of the social and behavioral Sciences* içinde (ss. 15412-15418). Oxford, Büyük Britanya: Pergamon.

Selkirk, E. (1986). On derived domains in sentence phonology. *Phonology*, 3, 371-405.

Slabakova, R. (2011). Which features are at the syntax-pragmatics interface?. *Linguistic Approaches to Bilingualism*, 1(1), 89-93.

Slobin, D. I., & Zimmer, K. (Haz.). (1986). *Studies in Turkish linguistics* (8. cilt). Amsterdam, Hollanda: John Benjamins Publishing.

Sperber, D. ve Wilson, D. (1986/1995). *Relevance: Communication and cognition* (2. baskı). Oxford: Basil Blackwell.

Szendrői, K. (2001). *Focus and the syntax-phonology interface*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). University College, Londra.

Szendrői, K. (2004). Focus and the interaction between syntax and pragmatics. *Lingua*. 114, 229-254.

Szendrői, K. (2017). The syntax of information structure and the PF interface. *Glossa: A Journal of General Linguistics* 2(1), 1-28.

Tannen, D. (1987). *That's not what I meant!: How conversational style makes or breaks relationships*. New York: Ballantine Books.

Truckenbrodt, H. (2007). The syntax-phonology interface. P. de Lacy (Haz.), *The Cambridge handbook of phonology* içinde (ss. 435-456). Cambridge: Cambridge University Press.

Underhill, R. (1976). *Turkish grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.

Uzun, N. E. (2000). *Ana çizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul, Türkiye: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Uzun, N. E. (2006). *Biçimbilim: Temel kavramlar* (1. baskı). İstanbul, Türkiye: Papatya Yayıncılık.

Van Oostendorp, M., & Van Riemsdijk, H. (Haz.). (2015). *Representing structure in phonology and syntax* (124. cilt). Berlin, Almanya: Walter de Gruyter GmbH & Co K.

Wagner, M. (2015). Evidence in syntax. T. Kiss ve A. Alexiadou (Haz.), *Syntax-theory and analysis* içinde (ss. 1-51). Berlin: Mouton de Gruyter.